

1. EDWARD BURNETT TYLOR (1832-1917)

Život a dielo

Edward Burnett Tylor sa narodil v meste Camberwell nedaleko Londýna, v obchodníckej rodine. Od detstva mal podložené zdravie a hrozila mu tuberkulóza. Práve kvôli svojmu zdraviu vycestoval do Ameriky. Na Kube sa stretol s amatérskym archeológom Henrym Christym a spolu podnikli v roku 1856 výpravu do Mexika, ktorá rozhodla o jeho ďalšom osude. V roku 1857 sa vrátil do Anglicka. Tylor nikdy nedosiahol kompletné univerzitné vzdelanie, hoci ho mnohé univerzity poctili čestnými doktorátmi, a dokonca sa stal v roku 1871 členom prestížnej Royal Society. Od roku 1883 bol kustódom Múzea Oxfordskej univerzity a od roku 1884 profesorom antropológie na Oxfordskej univerzite. Toto miesto zastával až do roku 1909. Išlo však iba o samostatné profesorské miesto a v tom období ešte v Oxforde nevzniklo nijaké antropologické pracovisko.

Tylor počas svojho života predniesol mnoho prednášok a publikoval veľa samostatných článkov, no napísal iba štyri knihy - tie však mali ohromný vplyv na ďalší vývin antropológie. Jeho prvou knihou bola výskumná správa o mexickej ceste pod názvom *Anahuac or Mexico and Mexicans, Ancient and Modern (1860)*. Ďalšou knihou bola už všeobecnejšia publikácia *Researches into the Early History of Mankind and the Development of Civilization (1865)*, ktorou si získal významné miesto vo vtedajšej vede, a aj širší záujem verejnosti. Ten ešte vzrástol po publikovaní jeho klasického diela *Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art and Custom (2 zv., 1871)*. V tomto široko koncipovanom diele, napísanom brilantným štýlom, sa spája obrovská erudícia s mimoriadnym postrehom a jasnozrivoťou, ktorá určila smerovanie antropológie na mnohé desaťročia dopredu. Jeho poslednou knihou bolo dielo *Anthropology (2 zv., 1881)*, ktoré predstavuje vlastne určité populárnejšie zhnutie ideí predchádzajúcej knihy.

Zakladateľ antropológie

Tylor je právom považovaný za zakladateľa antropológie. Nie ani tak preto, že by sa pred ním o tejto téme nehovorilo a nepísalo, ale až on poskytol slovu *antropológia* ten význam, ktorý má dnes. Isteže už pred ním mnohí pisali o ranných dejinách ľudstva, o zvykoch a obyčajoch iných kultúr, o cudzích jazykoch, vierach a náboženstvách, o rasách a anatomických typoch (BUDIL 2001). Ale až Tylor zjednotil všetky tieto výskumy pod hlavičkou jedinej a jednotnej vedy, ktorú nazval „antropológia“.

Tylor žil a pôsobil v dobe, keď sa v sociálnych a humanitných vedách začal prejavovať nesmierny vplyv Darwinovej evolučnej teórie. Sám Tylor veľmi dobre poznal Darwinove diela, najmä v podaní ich neúnavného a zanieteného

propagátora Huxleyho. Po celý život a v každom svojom diele sa Tylor prejavuje ako evolucionista, je vlastne zakladateľom evolucionizmu v antropológii. Ako uvidíme po preskúmaní niektorých jeho spisov, vždy sa snažil nájsť evolučné vysvetlenie kultúrnych javov a objektov.

Jeho kniha *Primitive Culture* sa začína touto slávnou definíciou kultúry, ktorá sa už dávno stala klasickou:

„Kultúra alebo civilizácia, chápáná vo svojom najširšom etnografickom význame, je zložitý celok, do ktorého patria poznanie, viery, umenie, morálka, právo, zvyky a všetky ostatné schopnosti a obyčaje, ktoré si človek osvojil ako člen spoločnosti“ (TYLOR 1871: I, 1).

Táto definícia vlastne určuje celý predmet skúmania antropológie - výskum všetkých prejavov človeka, ktoré si osvojil ako člen spoločnosti. Nejde teda o izolovaný opis jednotlivých činností človeka, ani o ich opis vo vzťahu ku konkrétnemu jednotlívcom, ktorý ich pozná, vyznáva alebo sa im podriaďuje, ale o ich skúmanie v príslušnom sociálnom kontexte, ako by sme povedali dnes.

Okrem definície predmetu antropológie Tylor definuje aj jej metódu, ktorá, ako už bolo povedané, je bytostne evolucionistická:

„Pre etnografa je luk a šíp druh, zvyk splošťovať detské lebky je druh, prax rátať po desiatkach je druh. Geografické rozšírenie týchto vecí a ich prenos z jednej oblasti do druhej treba skúmať tak ako príroovedec skúma rozšírenie svojich rastlinných a živočíšnych druhov“ (TYLOR 1871: I, 8).

Samozrejme, takýto prístup okrem svojej nepochybnej plodnosti skrýva aj mnohé úskalia. Najzávažnejšia námietka by sa dala sformulovať takto: pokiaľ ide o prírodné druhy, spojenie medzi nimi z generácie na generáciu, teda ich šírenie, je zaručené biologickým putom reprodukcie, teda zreteľným a opísateľným procesom. Kôň splodí koňa, z ovsa vyrastie ovo. Existuje geneticky zakódovaná informácia, ktorá sa prostredníctvom reprodukcie prenáša z pokolenia na pokolenie dokonale prírodnými a prirodzenými procesmi, koré sa dajú pozorovať a skúmať. Nijaké takéto puto však na prvý pohľad neexistuje v prípade kultúrnych faktov. Luk a šíp nikdy sám nesploď prírodným procesom ďalší luk a šíp, ani zvyk splošťovať detské lebky sám osebe nespôsobí svoje rozšírenie. V prípade kultúrnych faktov, ako upozorňuje sám Tylor, je nevyhnutná práve spoločnosť, systém predstáv a osvojených zvykov, ktorý sa šíri inak ako biologicky. Preto je potrebné brať tieto analógie kultúrnych javov a prírodných druhov s určitou rezervou. Sám Tylor nemal na myсли mechanickú aplikáciu týchto analógií - chcel skôr zamerať pozornosť na to, že je treba vedecky skúmať šírenie sociálnych a kultúrnych javov, nielen ich popisovať a nadchýnať sa ich bizarnosťou a exotickosťou...

Tylorov projekt bol evolučný skôr celkovým zamieraním a orientáciou, nie tým, že by priamo napodoboval či kopíroval biologický evolucionizmus: „...pri skúmaní príčin kultúrnych javov a zákonov, ktorým sa podrobujú, je žiaduce čo najsystematickejšie vypracovať schému evolúcie danej kultúry podľa jej hlavných liníi“ (TYLOR 1871: I, 20-21). Podľa Tylora tieto zákony a zákonitosti nemajú biologickú, ale sociálnu povahu, nie sú „prirodzené“ a „ocividné“, ale je potrebné objaviť ich a popísať. Tylor sa nikdy neusiloval iba o zhromažďovanie informácií o kultúrach, ale vždy sa snažil o odhalenie zákonitostí, ktoré by ich umožnili vysvetliť. Viedlo ho presvedčenie, že „...moderný výskum čoraz viac smeruje k záveru, že ak je zákon niekde, tak potom je všade“ (TYLOR 1871: I, 24).

Tylor si na začiatku svojho projektu kladie takúto otázku:

„Vedec, ktorý sa chce dozvedieť, ako sa ľudstvo stalo takým, akým je a prečo žije tak, ako žije, by mal najskôr jednoznačne zistieť, či sú ľudia na Zemi iba odredávna, alebo sú jej starodávnymi obyvateľmi. Objavili sa so svojim rôzaymi rasami a spôsobmi života naráz, alebo boli formovaní dlhým, pomalým tokom vekov?“ (TYLOR 1930 [1881]: I, 1).

Otázka pôvodu a vývinu bola určujúcou pre celé 19. storočie. Samozrejmc, pre evolucionistu Tylora je to iba čisto rečnícka otázka, a pri odpovedi nemôže nastať nijaká pochybnosť: „Ak sa vedec bližšie pozrie na myšlienky, umenia a zvyky nejakého národa, všade nájde pozostatky štadií, z ktorých vznikli“ (TYLOR 1930 [1881]: I, 12). Tylor sa pokúsil rozlišiť tri štadiá ľudskej kultúry: divošské, barbarské a civilizované štadium (TYLOR 1930 [1881]: I, 18-19). Divošské štadium podľa neho charakterizuje zber a lov, kočovný spôsob života a primitívne nástroje. Barbarské štadium už pozná poľnohospodárstvo, stále sídla, spracovanie kovov a remeslá, a civilizované štadium prostredníctvom vynálezu písma nastúpilo cestu „ustavičného pokroku ľudstva“. Tylor tieto štadiá nechápe iba popisne, ale skôr evolučne: „Téza, ku ktorej sa prikláňam... znie, že... divošský stav do určitej miery predstavuje najranejší stav ľudstva, z ktorého sa postupne vyvinula vyššia kultúra“ (TYLOR 1871: I, 32). Tylor túto mienku zakladá na presvedčení, podopretom mnohými dôkazmi a výskumami, že nijaký kultúrny artefakt nevznikol odrazu a hotový, ako vynálecz nejakého výnimočného jednotlivca, ale musel sa vyvinúť postupne: „Ak sa pozrieme na rôzne druhy nástrojov, vidíme, že vôbec neboli objavené náhlym zábleskom génia, ale sa vyvinuli – dalo by sa teda povedať, že vznikli malými postupnými zmenami“ (TYLOR 1930 [1881]: I, 145).

Vidíme, aký vplyv mala Darwinova evolučná teória malých, postupných zmien, ktoré zvyšujú „zdatnosť“ organizmu a prírodný výber prostredníctvom reprodukcie určuje, ktoré z nich sa rozšíria. Podľa Tylora to isté neho platí nielen pre nástroje a iné hmotné objekty, ale aj pre produkty duchovnej kultúry, pre jazyk, mytológiu a nábožensstvo:

„Znovu a znova sa pri skúmaní takých tém ako jazyk, mytológia, zvyky, náboženstvo presvedčame, že divošské mienky sú viac či menej v rudimentárnom stave, hoci aj civilizovaná myšľ si ešte stále uchováva nemalo stôp minulého stavu, pričom divosi predstavujú jeho minimálny pokrok, kym civilizovaní ľudia jeho maximálny pokrok“ (TYLOR 1871: I, 68-69).

Skúmaniu týchto „stôp“ minulých čias alebo „prežitkov“, ako ich Tylor nazýva, venuje nemálo miesta a pozornosti. Z jeho hľadiska ide v prípade tzv. „divošských“ kultúr o akési „fosfílie“, o javy, ktoré môžu byť dôkazmi evolučného vývinu, tak ako sú skutočné fosílie dôkazmi pre prírodovedcov. Z hľadiska jeho koncepcie to je dokonale logické: ak sa terajšie civilizované štadium ľudstva vyvinulo z predošlých rudimentárnejších štadií, tie museli zanechať určité stopy, pretože nič nevzniká naraz, ale sa vyvíja „malými postupnými zmenami“. Tieto zmeny mohli byť v niektorých prípadoch také malé, že zanechali príslušný zvyk alebo predmet takmer nedotknutý: „Máme tisícky príkladov..., ktoré sa stali tak-povediac miňníkmi napredovania kultúry“ (TYLOR 1871: I, 71). Toto je podľa Tylora zvyčajný osud všetkých ľudských výtvorov – postupný vývin takmer nebaďateľne posúva ich významy a použitie, a tým sa pre ďalšie generácie stávajú čoraz zastaralejšimi a nezrozumiteľnejšími. Niektoré úplne zaniknú, ale iné sa napriek strate svojej funkcie či významu zachovajú práve ako prežitky:

„Ako postupuje sociálny vývin sveta, aj tie najzávažnejšie myšlienky a činy sa môžu stať obyčajným prežitkom. Pôvodný význam postupne zaniká, každá generácia si ho čoraz menej uchováva v pamäti a napokon zostane na etnografii, aby sa viac či menej úspešne pokúsila o jeho rekonštrukciu...“ (TYLOR 1871: I, 110-111).

Tieto prežitky sú nevyhnutným pozostatom skorších, primitívnejších a jednoduchších štadií vývinu ľudstva. Podľa Tylora nemohol nijaký zložitejší ľudský výtvor vzniknúť náhle a v celej svojej zložitosti, ale musel sa vyvinúť z jednoduchších štadií:

„Celkovo sa zdá, že všade, kde sa nachádzajú pokročilé umenia, rozsiahle poznanie, zložité inštitúcie, sú výsledkami postupného vývinu zo skoršieho, jednoduchšieho a primitívnejšieho spôsobu života. Nijaké civilizačné štadium nevzniká spontánne, ale vzniká alebo sa vyvíja z predchádzajúceho štadia“ (TYLOR 1930 [1881]: I, 15-16).

Tento postulát nazýva Tylor „veľkým princípom“ antropológie. Z tohto veľkého princípu potom nevyhnutne vyplýva niekoľko logických dôsledkov, týkajúcich sa vzťahu civilizovaného človeka k divošským a barbarským štadiám. Tieto štadiá, keďže sú oveľa primitívnejšie a jednoduchšie, a keďže každý zložitejší ľudský výtvor sa musel vyvinúť z jednoduchšieho (čo sú dve premisy, ktoré Tylor jednoznačne obhajuje), potom divošské a barbarské štadium nepredstavujú iba opisné kategórie pre niektoré súčasné spoločnosti, ale umožňujú nám nahliadnuť do raných štadií vývoja civilizácie:

„...divošké a barbarské kmene často viac či menej verne reprezentujú tie kultúrne štádia, ktorými kedysi dávno prešli naši vlastní predkovia, a zvyky a zákony týchto kmeňov nám často môžu objasniť zmysel a dôvod našich zvykov a zákonov, ktorí by sme inak mohli iba veľmi fažko zistíť“ (TYLOR 1930 [1881]: II, 131).

Tylor teda nechce skúmať zvyky a obyčaje primitívnych národov iba z akejsi extravagantnosti a exotickej zvedavosti – je presvedčený, že množstvo súčasných vier, zvykov a obyčajov možno vysvetliť iba tak, že nájdeme ich pôvod v dávnejších, jednoduchších civilizačných štádiach: „...divochov a starobyle národy skúmame preto, aby sme objavili zákony, ktoré v nových podmienkach pôsobia... aj na nás vlastný vývin“ (TYLOR 1871: I, 159). Tylor tvrdí, že kultúry menej civilizované ako naša sa vyznačujú tým, že to, čo sa v našej kultúre zachovalo už iba ako stopa a prežitok, v týchto kultúrach ešte žije a pôsobí v plnej sile. Skúmanie týchto spoločností nám potom odhaluje cestu, ktorou sme sami prešli, a umožňuje nám pochopiť zvyky a javy, ktoré sú už zo súčasného hľadiska zdanlivo nezmyselné. Výskum primitívnych národov, ako aj prežitkov minulosti v našej vlastnej kultúre má teda aj bezprostredný praktický význam:

„...skúmanie človeka a civilizácie nie je len záležitosťou vedeckého záujmu, ale aj praktického života. Pomocou neho môžeme pochopiť svoje životy a svoje miesto vo svete, iste vägne a nedokonale, ale každopádne jasnejšie ako v minulosti“ (TYLOR 1930 [1881]: II, 160).

Ludská spoločnosť

Už z prvej Tylorovej definícii kultúry, ktorá bola uvedená vyššie, je jasné, že nechce skúmať človeka ako jednotlivca, ako biologickú individualitu, ale ako člena spoločnosti. Členstvo v spoločnosti je takou základnou charakteristikou človeka, že musí ovplyvniť každý jeho výtvor. Podľa Tylora si nemožno ani len predstaviť človeka mimo spoločnosť:

„Ludstvo nikdy nežilo iba ako tlupa, v ktorej žije každý človek sám pre seba, bojujúc so všetkými ostatnými. Spoločnosť je vždy zložená z rodín a domácností, spojených pevnými putami, ktoré sú kontrolované pravidlami uzatvárania manželstiev a povinnosťami rodiča a dieťaťa“ (TYLOR 1930 [1881]: II, 131).

Tieto sociálne putá, pravidlá a povinnosti sú mimoriadne dôležité. Podľa Tylora sú pre primitívnu spoločnosť dokonca dôležitejšie ako pre našu, pretože primitívne kultúry nemajú iné inštitucionálne kontrolné mechanizmy, ktoré by zaručovali sociálnu súdržnosť. Tylor uvádzá, že v primitívnych kultúrach nenájdeme policijtu, vojaka či úradníka so špecializovanými povinnosťami. Vzhľadom na to rastie dôležitosť „vnútorných“ kontrolných mechanizmov spoločnosti, ktoré musia pôsobiť na jednotlivca:

„Nemožno predpokladať, že v ktoromkoľvek civilizačnom stave závisí správanie človeka iba od jeho vlastného morálneho zmyslu pre to, čo je správne a nesprávne. Kontrolné sily spoločnosti fungujú dokonca aj medzi divochmi, ibaže pomocou jednoduchších spôsobov ako medzi nami“ (TYLOR 1930 [1881]: II, 136).

Najjednoduchším z týchto spôsobov je tlak zvyku prostredníctvom verejnej mienky. Podľa Tylora všetky životné situácie v primitívnych kultúrach sú kontrolované silou zvyku a príkladu predkov, a zachovávanie týchto zvykov je veľmi bedlivо sledované a kontrolované verejnou mienkou, teda ostatnými členmi spoločnosti. Toto spojenie zvyku a verejnej mienky zaručuje súdržnosť primitívnej kultúry na všetkých úrovniach života:

„Verejná mienka je už veľkou silou a spôsob, akým koná, treba obzvlášť zdôrazniť... Tento tlak verejnej mienky nútí ľudí konáť podľa zvyku, ktorý poskytuje pravidlo, čo treba alebo netreba robiť vo väčšine životných situácií“ (TYLOR 1930 [1881]: II, 136-137).

Táto kontrola je ustavičná, nepretržitá a všadeprítomná. Netreba si však predstavovať, že v každej kultúre je úplne rovnaká a vynucuje si úplne rovnaké pravidlá udržovaním tých istých zvykov. Práve naopak, tieto zvyky a pravidlá sa lišia v závislosti od kultúr, ktoré ich dodržiavajú: „...pravidlá na rozlišovanie dobra a zla, správneho a nesprávneho nie sú raz a navždy dané pre všetkých ľudí vo všetkých dobách“ (TYLOR 1930 [1881]: II, 138).

Takže podľa Tylora je nevyhnutné prikloniť sa k niečomu, čo by sme dnes nazvali umierneným kultúrnym relativizmom – každá kultúra si vytvára svoje vlastné zvyky a obyčaje, a aj svoje vlastné spôsoby kontroly ich dodržiavania. Tento Tylorov názor nás však nesmie unáhlene priviesť k záveru, že postuluje absolútну inakosť a partikulárnosť každej kultúry, ako to neskôr urobili iní bádatelia. Naopak, podľa neho napriek rôznorodosti jednotlivých kultúr existuje jednota ľudstva, tú však nemožno nájsť na úrovni konkrétnych a partikulárnych zvykov a obyčajov, ale úplne inde. K tomu sa ešte vrátíme.

Animizmus

Aby sme sa nepohybovali iba v teoretických rovinách, uvedieme, ako Tylor uplatňuje svoju koncepciu a závery pri skúmaní konkrétneho problému. Podstatná časť jeho knihy *Primitive Culture* je venovaná javu, ktorý Tylor nazval animizmus. Preskúmajme teda spôsob, ako sa ním Tylor zaoberá, aby sme jasnejšie videli, ako konkrétné skúma kultúrne javy. Netvrdím, že problém animizmu som si zvolil preto, lebo je nejakým spôsobom významnejší alebo dôležitejší ako iné problémy. Vybral som si ho skôr z didaktických dôvodov na ilustrovanie Tylorovo spôsobu myslenia a analýzy.

Na začiatku skúmania tohto problému sa Tylor pýta: „Sú alebo boli nejaké ľudské kmene, ktoré by mali takú nízku kultúrnu úroveň, že by nemali vôbec žiadne náboženské koncepcie?“ (TYLOR 1871: I, 417). Odpoved' na túto otázku

znie podľa Tylora nie, napriek opačnej mienke viacerých bádateľov, uvádzajúcich svedectvá z mnohých miest sveta a príklad mnohých kmeňov, ktoré podľa nich náboženstvo nemajú. Lenže Tylor je presvedčený, a podrobnejšie preskúmanie svedectiev týchto autorov mu dáva za pravdu, že sa dopustili kardinálneho omylu, spočívajúceho v chybnom chápaní a charakteristike náboženstva. Za náboženstvo totiž považovali iba svoje vlastné, teda v podstate monoteistické náboženské predstavy, a keď ich u nejakého kmeňa nenašli, upreli mu náboženstvo úplne: „Pripisujú [Lang, Moffat] nepriťomnosť náboženstva kmeňom, ktorých doktríny sa nepodobajú ich vlastným doktrínam“ (TYLOR 1871: I, 420). Hlavná línia teda prechádzala medzi (intuitívne chápaným) monoteistickým náboženstvom, ktoré bolo vzorom a meradlom, a obyčajnými poverami. Dokonca aj ti, ktorí takúto koncepciu odmietali, v nej zostali uväznení – pokúšali sa dokázať, že iné kultúry predsa len náboženstvo majú, a takýto dôkaz spočíval v tom, že hľadali doklady o ich „pra-monoteizme“ (napríklad Wilhelm Schmidt a jeho škola). Tylor nesúhlasí s tým, že by mohla existovať ľudská kultúra, ktorá by nemala aspoň tie najzákladnejšie náboženské predstavy, no nemyslí tým raný monoteizmus. V tejto súvislosti je potrebné upozorniť, že obidve školy zdieľali evolucionizmus - rozdiel medzi nimi nespočíval v tom, že by nechceli nájsť rané štádiá náboženstva, naopak, v tom sa úplne zhodovali. Nezhodovali sa práve v tom, čo má byť považované za najranejšie štadium náboženstva. Hľadanie raných štadií a vývinové vysvetlenia boli pre nich samozrejmosťou. Tylor za najzákladnejšiu náboženskú koncepciu považuje nie monoteizmus, ale animizmus. Pozrime sa teda, ako ho chápe:

„Animizmus charakterizuje kultúre, ktoré sa nachádzajú veľmi nízko na rebríčku pokroku ľudstva... Teória animizmu sa delí na dve veľké dogmy, ktoré tvoria jedinú konzistentnú doktrínu: po prvej, týka sa duší jednolitivých tvorov, ktoré sú schopné existovať aj po smrti alebo zničení tela; po druhé, týka sa ostatných duchov až po oblasť mocných božstiev“ (TYLOR 1871: I, 426).

Animizmus je teda viera v existenciu duší alebo duchov, schopných existovať oddelené od materiálneho tela a obdarených najrozličnejšími schopnosťami. Je zrejmé, že táto koncepcia je všeobecnejšia než koncepcia náboženstva ako monoteizmu: aj tí, čo veria v jediné božstvo, veria v jeho duchovnú podstatu, pričom sa dá veriť v mnohé duchovné bytosť bez príklonu k jednej z nich. Rozdiel je teda iba v počte, nie vo fakte existencie duchovných bytosť. Viera v samotnú existenciu čisto duchovných bytosť však nestačí - treba veriť nielen v ich existenci, ale aj v ich pôsobenie: „Duchovné bytosť sú schopné pôsobiť alebo kontrolovať udalosti materiálneho sveta a život človeka“ (TYLOR 1871: I, 426). Teda animizmus nie je iba vierou v existenciu duchovných bytosť, ale aj v ich reálnu moc a pôsobenie na udalosti okolitého sveta a na život človeka. Tieto bytosť teda majú skutočný vplyv na myšlenie a konanie primitívnych ľudu. Ešte metodologická poznámka - Tylor hned na začiatku svojho skúmania, okamžite

po týchto predbežných definíciách uvádza, že sa bude zaoberať vierou v tieto duchovné bytosti, ale iba na základe dvoch principov, ktoré považuje za zásadné: po prvej, bude sa zaoberať tým, čo nazýva „prirodzeným náboženstvom“, teda vierami, ktoré vznikli v primitívnej ľudskej mysli spontánne na základe prirodzených dôvodov a bez akejkoľvek nadprirodzenej pomoci, zjavenia či misijného sprostredkovania. Zjavenie alebo akákoľvek nadprirodzená pomoc teda nebude vysvetľujúcim princípom. Inak povedané, odpoveď na otázku: „Prečo ľudia veria v duchovné bytosti?“ musí vychádzať z prirodzených príčin a dôvodov, a nie z postulovania, že tieto duchovné bytosti reálne existujú a boli/sú pristupné pozorovaniu ľudí. Tým sa antropológia líši od teológie. Po druhé, pri skúmaní sa vždy bude zameriavať na vzťah divošského a civilizovaného sveta, teda bude postupovať komparatívne. Bude sa snažiť ukázať, kolko našich súčasných predstáv je ovplyvnených predstavami, ktoré nazval animistickými.

Po týchto spresneniach sa Tylor dostáva k vlastnému skúmaniu animizmu. Na začiatku si kladie otázku, ako vlastne animizmus vznikol a čo ho jeho podnetom. Odpovedá, že ho podnietili dva problémy, ktoré riešila myšľa primitívneho človeka: „[prvým bol] ... rozdiel medzi živým a mŕtvym telom - čo je vlastne príčinou prebúdzania sa, spánku, tranzu, choroby, smrti? [Druhým problémom je] ... čím sú vlastne ľudské postavy, objavujúce sa v snoch a vidinách?“ (TYLOR 1871: I, 428). Tylor je teda presvedčený, že animizmus alebo viera v duchovné bytosti zodpovedá intelektuálnej potrebe primitívnej mysle vysvetliť niektoré pálčivé otázky života a sveta. Dá sa to povedať aj tak, že podľa Tylora je dôvodom vzniku takéhoto vier snaha vysvetliť neznáme skutočnosti, teda hlavný dôvod je vlastne intelektuálny: snaha poznáť a vysvetliť. Práve preto bývajú takéto koncepcie niekedy nazývané „intelektualisticke“. Ďalším dôvodom je aj to, že primitívny človek podľa Tylora ešte nerozlišuje úplne jasne medzi reálnymi zmyslovými vnemami a myšlienkami, predstavami a vidinami:

„Divoch alebo barbar dokonca aj v zdravom bdelom stave nikdy nedokázal jasne rozlišovať medzi subjektívnym a objektívnym, medzi predstavivosťou a skutočnosťou... a veri najživšou a najintenzívnejšou vierou v objektívnu skutočnosť ľudských prízrakov, ktoré vidi v chorobe, vyčerpaní alebo vzrušení“ (TYLOR 1871: I, 445).

Táto synkretická neschopnosť primitívnej mysle jasne rozlišovať objektívne a subjektívne je základom animizmu. Tylor je presvedčený, že ide o pôvodnú vieru a protestuje proti niektorým vtedy rozšíreným názorom, že divosi si túto vieru osvojili kontaktom s vyššími rasami a že je iba degeneráciou vznešenejších predstáv:

„Na najnižších úrovniach kultúry, o ktorých ešte máme jasne poznanie, je hlboko zakorenána predstava ducha-duše, ožívajúcej človeka, pokiaľ sa nachádza v jeho tele a objavujúcej sa v sne a vo vidinách aj mimo tela. Nie je dôvod domnievať sa, že tejto vieri sa divošské kmene naučili v kontakte s vyššími rasami, ani že je pozostatkom vyššej kultúry, z ktorej divošské kmene degenerovali...“ (TYLOR 1871: I, 499).

Duchovné bytosti, v ktoré verí primitívny človek, nie sú iba zosobnenými vjednami: majú aj intelektuálnu úlohu vysvetľovať mnoho vecí a procesov, ktoré sa v prírode alebo v ľudskom živote dejú. Primitívny človek neverí na náhodnosť. Podľa neho je všetko motivované, a všetko, čo sa deje, má príčiny, ktoré sú intencionálne – ide o pôsobenie nejakých sôl alebo bytostí. Tylor to veľmi trefne vyjadruje: „Duchovia sú jednoducho personifikované príčiny“ (TYLOR 1871: II, 108). Keď primitívna myseľ čeli niečomu, čo sa nedá bezprostredne a okamžite vysvetliť, uchýli sa k vysvetleniu pomocou skryto pôsobiacej neviditeľnej duchovnej bytosti. Výsledok tohto pôsobenia, ktorý sa tým vysvetluje, je zároveň aj dôkazom existencie danej bytosti.

Tylor dáva slovu animizmus širší význam ako malo pôvodne. Etymológia nám vraví, že koreňom slova je latinské *anima* - duša. Podľa toho by animizmus mal znamenať náuku o dušiach. Tylor však preferuje

„... použitie slova animizmus v zmysle, ktorý presahuje jeho pôvodnejším významom doktríny o dušiach. Jeho aplikáciou na vyjadrenie všeobecnej doktríny o duchoch prakticky vravíme, že ideá duši, démonov, božstiev a iných tried duchovných bytostí je sice koncepciou podobnej povahy, koncepcia duši je však najpôvodnejšia z celého radu. Z tohto hľadiska bolo najlepšie začať starostlivým skúmaním duši, ktoré sú duchmi vlastnými ľuďom, zvieratám a veciam, a to ešte pred skúmaním duchovného sveta v jeho najširšom rozsahu. Ak súhlasíme s tým, že duše a iné duchovné bytosti sú chápane ako podstatne si podobné svojou povahou, môžeme odôvodniť tvrdiť, že tá trieda koncepcii, ktorá je založená na najpriamejšom a najprístupnejšom dôkaze pre dávneho človeka, je najranejšou a základnou triedou“ (TYLOR 1871: II, 109-110).

V tomto dlhšom úryvku jasne vidíme Tylorov postup. Vždy sa usiluje nájsť najjednoduchšie štadium daného javu, a ak sa mu to podarí, vyhlási toto štadium za historicky najranejšie s tvrdením, že zložitejšie štadia sa z neho museli vyvinúť. Ide o typický sociálno-evolucionistický postoj, ktorý zároveň splýva s vtedajšou vedeckou snahou vysvetľovať zložitejšie pomocou jednoduchšieho. Zároveň v tom nachádzame typický prejav historizmu 19. storočia - ak chceme nejaký jav pochopiť, musíme porozprávať, ako vznikol a vyvíjal sa.

Tylor sa ďalej zaoberá mnohými prejavmi animizmu, od tých najjednoduchších až po tie najzložitejšie: od posadnutosti démonmi (TYLOR 1871: II, 125-142), ktoré predstavuje vtelenie sa nejakej duchovnej bytosti do človeka, cez fetišizmus (II, 143-167), ktorý je vtelením sa duchovnej bytosti do predmetu, až po tie najzložitejšie prejavy animizmu. Animizmus, tvrdí Tylor, je úplne všeobecným javom v primitívnej kultúre, pretože „mysliam nižších rás sa zdá, že celá príroda je ovládaná, obývaná, zaplnená duchovnými bytosťami“ (TYLOR 1871: II, 185).

Medzi animistické predstavy ráta Tylor aj vieru v bohov, alebo dokonca v jediné najvyššie božstvo. Animizmus bol však podľa neho tým najranejším prejavom ľudského ducha, stojacim úplne na počiatku ľudskej civilizácie: „Divoský animizmus... predstavuje najranejší systém, ktorým začal dlhodobý

proces vzdelávania sveta" (TYLOR 1871: II, 357). Skúmanie animizmu a jeho prejavov nám umožní nielen lepšie pochopíť ich fungovanie, ale aj vysvetliť mnoho vier, obyčajov a rituálov, ktoré fungujú v našej spoločnosti: "...divošké náboženstvo môže často vysvetliť doktríny a rituály civilizovaného náboženstva" (TYLOR 1871: II, 357).

Tylor skúmal animizmus preto, lebo sa snažil uviesť poriadok do zdanlivu chaotickej mäteže vier, zvykov a predstáv, a viedla ho snaha redukovať ich na niekoľko tých najzákladnejších princípov: „Systematizácia nižších náboženstiev, redukcia ich mnohotvárných detailov na niekoľko jednoduchých ideí primitívnej filozofie, ktoré tvoria ich spoločnú základňu, sa mi zdali veľmi žiadúcim príspevkom k vede o náboženstve“ (TYLOR 1871: II, 358).

Tylor ďalej spresňuje, že pri svojom výskume sa zameriaval skôr na intelektuálnu stránku náboženstva, ako na jeho stránku emocionálnu. Samozrejme si uvedomoval, že každý náboženský prejav sprevádzajú a mnohokrát aj podnecujú silné emócie, ale tieto emócie ho iba ľažko môžu vysvetliť, pretože môžu sprevádzať aj akékoľvek iné prejavy, ktoré vôbec nie sú náboženské. Náboženstvo je podľa Tylora intelektuálnou potrebou, potrebou vysvetliť. Je potrebou ľudskej myслe, ktorej zákony pôsobia vždy a všade. Tylorova koncepcia, ako už bolo uvedené, je intelektualistická: podľa neho sú náboženstvá snahou vysvetliť neznámo a vysporiadať sa s ním. Ak človek (najmä v raných štadiách vývinu) nedokáže priamo a bezprostredne pozorovať prirodzenú príčinu nejakého javu (napríklad sna, smrti, búrkы atď.), postuluje príčinu nadprirodzenú: duchovnú bytosť, ktorá daný jav spôsobuje svoju vôleou. To nás privádza k ďalšiemu ústrednému bodu Tylorovej koncepcie - k charakteristike ľudskej myслe.

Jednota ľudskej myслe

Tylor bol hlboko presvedčený, že napriek mnohotvárnym rozdielnostiam kultúr existuje jednota človeka, ktorá je zaručená tým, že ľudska myслe funguje rovnako u všetkých ľudských bytosťí. Za ohromnou mnohotvárnosťou kultúrnych javov sa vždy snažil objaviť „...univerzálne vlastnosti ľudskej myслe“ (TYLOR 1871: I, 415-416). Pozrime sa bližšie, ako dospel k záveru univerzálnych vlastností ľudskej myслe. Už sme zdôraznili, že bol presvedčeným evolucionistom. Zastával teóriu, podľa ktorej sa človek (vrátane jeho myслe) vyvinul zo skorších, nižších štadií. Takýto vývin mohol prebiehať rôznymi spôsobmi a po rozličných liniách, no iba ľažko si podľa neho dokážeme predstaviť, že sa nezačal z jediného zdroja a nemal rovnaký výsledok: „Nic je rozumné predpokladať, že zákony myslenia sa ustanovili odlišne v Austrálii a odlišne v Anglicku“ (TYLOR 1871: I, 158).

Zákony myslenia, univerzálné zákonitosti ľudskej myслe sú podľa Tylora jednotné a spoločné pre všetkých ľudí, nech sú hociajako odlišné kultúrne javy, ktoré sú ich produktom. Teraz máme pred sebou dve zdanlivu sa vylučujúce

možnosti, ako toto tvrdenie dokázať: buď sa pokúsime ukázať, že všetky, aj tie najrozličnejšie kultúrne javy, predmety a výtvory majú spoločný pôvod, teda že pochádzajú zo spoločného, geograficky lokalizovateľného centra a postupne sa difúziou a kontaktami rozšírili po celom svete, alebo budeme tvrdiť, že navzájom veľmi podobné kultúrne javy v najrozličnejších častiach sveta sú produktom toho, že ľudská myšľ funguje všade rovnako.

Tieto dva spôsoby si však v skutočnosti neprotirečia, ale sa dopĺňajú. Podľa Tylora vždy treba skúmať jednotlivé prípady a neprikláňať sa k všeobecným riešeniam. Vždy si musíme rozmyslieť, akú úlohu pririekнемe historii pri vysvetľovaní kultúrnych javov. Tylor nebol veľmi naklonený difuzionizmu a historizmu svojho storočia, pochádzajúcemu najmä z Nemecka:

„...keď je možné zo skupiny faktov odvodíť všeobecný zákon, použiťe detailnej história je do veľkej miery zbytočné. Keď vidíme, že magnet prísaheje kúskok železa a máme skúsenosť všeobecného zákona, že magnety prísahejú železo, nemusíme sa uchýliť k história spomínaného magnetu. Tento priamy odkaz na všeobecné zákony je do určitej miery možné urobiť aj pri skúmaní civilizačí“ (TYLOR 1865: 3).

Tylor teda nepreferuje historické vysvetlenie za každú cenu podľa spomínamej zásady „keď chceme nejaký jav vysvetliť, musíme objasniť, ako vznikol“. Práve naopak, podľa Tylora na jeho vysvetlenie stačí to, ak sa podarí dedukovať ho z nejakého všeobecného zákona. Samozrejme, neznamená to úplné podceňovanie a dokonca odmietanie histórie:

„Keď nájdeme podobné umenia, zvyky alebo legendy v niekoľkých rôznych oblastiach u národov, ktorých spoločný pôvod je neznámy, ako si máme túto podobnosť vysvetliť? Niekoľko ju možno pripisať podobnému fungovaniu ľudskej mysli v podobných podmienkach, a niekoľko je zasa dôkazom pokrovného vzťahu alebo priameho či nepriameho kontaktu medzi rasami, u ktorých ju nájdeme“ (TYLOR 1865: 5).

Teda podľa Tylora jednou z podstatných úloh antropológa, ale aj archeologa či historika je „...odlišiť veci, ktoré sú iba podobné, od vecí, ktoré majú na určitom mieste zemského povrchu spoločný zdroj a centrum difúzie, a sú skutočne a historicky spojené“ (TYLOR 1865: 325). Hoci v neskorších desaťročiach v antropológii jednoznačne prevládal difuzionizmus a Tylor býva niekedy zaradený medzi jeho zakladateľov, nie je to celkom tak. Tylor súčasť uznával difúziu kultúrnych javov, ale rozhodne jej nepripisoval najväčšiu, či dokonca výlučnú dôležitosť. Jasne videl, že difuzionistické vysvetlenie vlastne nie je vôbec vysvetlením, ale len odsunutím problému: aj keď pripustíme, že mnohé zvyky a nástroje sa šírili, aj tak potrebujeme vedieť, ako a prečo sa to dialo. Nikdy to nie je tak, že ľudia iba slepo napodobujú a preberajú kultúrne javy. Spolu s týmito javmi vždy preberajú aj dôvody ich účinnosti, a keď sa hovorí o dôvodoch, hovorí sa o jednote mysli. Dôvod, prečo pôsobí určitý náboženský rituál, môže pochopiť a osvojiť si iba taká myšľ ako tá, ktorá ho už praktizuje. Difuzionistické vysvet-

lenie sa teda iba veľkým oblúkom vracia k intelektualistickému vysvetleniu, alebo ho skôr mlčky predpokladá bez priamej tematizácie.

Aj keď veľké úspechy nemeckej mladogramatickej lingvistiky pri skúmaní sanskritu a difúzie rôznych jazykov zo spoločného indoeurópskeho zdroja viedli po Tylorovi k nekritickému a neprimeranému napodobňovaniu ich postupov antropológmi a historikmi a preceňovaniu difuzionistického vysvetlenia, Tylor jasne videl úskalia takého postupu. Centrá a trasy difúzie, „civilizačné oblasti“ „kultúrne okruhy“, často úplne fantazmagorické, sa stali základom mnohých teórií konca 19. a začiatku 20. storočia. Veľký úspech funkcionalizmu a jeho útoku na historické vysvetlenia medzi dvomi svetovými vojnami sa dá čiastočne vysvetliť nezmyselnosťou mnohých takýchto teórií.

Vráfme sa však k Tylorovi. Centrom jeho snáh neboli „trasy difúzie“, ale „univerzálné zákonitosti ľudskej myслe“. Ak chceme podľa neho objaviť a preskúmať tieto zákonitosti, máme k dispozícii iba nepriame prostriedky – mentálne procesy nie je možné priamo pozorovať. Pozorovať môžeme iba ich výsledky, teda viery, zvyky, obyčaje, legendy, manifestované budť vo výpovediach, alebo v správaní: „Zistiť, aké sú myслe iných ľudi, môžeme iba pozorovaním ich vonkajších prejavov, a podobnosť v najpriamejšom a najjednoduchšom spôsobe vyjadrenia je dobrým dôkazom podobnosti mentálnych procesov“ (TYLOR 1865: 54).

Tylor nikdy nezastával teóriu, že divočské alebo barbarské národy majú nejakú inú, odlišnú „mentalitu“, ako si o niečo neskôr mysel Lévy-Bruhl. Považoval za isté, že existuje zásadná jednota ľudskej myслe a jej fungovania všade na svete. Hoci rozlišil tri spomínané civilizačné štádiá, nechápal ich napriek veľkým rozdielnostiam medzi nimi ako úplne odlišné kategórie, zahrňujúce zásadne odlišné ľudské bytosti či myслe: „...veľké rozdiely v civilizačnom a mentálnom stave rôznych ľudských rás sú skôr rozdielmi vývinu ako pôvodu, skôr rozdielmi stupňa ako druhu“ (TYLOR 1865: 361). Kultúrne rozdielnosti sú teda dôsledkom rôzneho vývinu ľudských skupín a nesvedčia o tom, že by mali každá svoj vlastný odlišný pôvod. Tento záver je logickým dôsledkom Tylorovho evolucionizmu: podobne ako evolučný biológ bude zastávať myšlienku jednoty a jednotného pôvodu života a rôznorodosť živých organizmov pripíše odlišným podmienkam evolúcie, aj Tylor zastáva myšlienku jednotného pôvodu ľudskej myслe a rôznorodosť jej kultúrnych prejavov pripíše tiež odlišným podmienkam evolúcie.

Medzi kultúrami však nie sú len rozdielnosti, ale aj zarážajúce podobnosti, tak ako medzi živými organizmami. Tieto podobnosti môžu byť, ako sme videli, dôsledkom spoločného historického pôvodu, ale podľa Tylora skôr svedčia o podobnosti a jednote myслi, ktoré ich vytvorili: „Všade, kde môže byť výskyt nejakého umenia alebo poznania na dvoch miestach odôvodnené pripísaný nezávislému objavu... dokazuje to podobnosť myслi, ktoré ho vytvorili“ (TYLOR 1865: 361-362). Tylor sumarizuje svoju argumentáciu v prospech tohto záveru veľmi presvedčivým spôsobom:

„Môžeme odôvodnenie očakávať, že ľudia podobných myslí, zasadení do veľmi odlišných okolností prostredia, klimy, rastlinného a živočíšného života atď. rozvinú veľmi mnohotvárcie civilizačné javy a máme dôkazy, že to tak skutočne je – no rozsah mentálnej jednoty ľudsstva pozoruhodne ilustruje fakt, že je ľahké nájsť v zozname akýchkoľvek dvadsaťiacich artefaktov umenia, poznania, zvykov či povier, náhodne vybratých z opisu, ktorékoľvek necivilizovanej rasy čo i len jeden jediný, ku ktorému by sa nedala nájsť blízka analógia inde u inej rasy, odlišujúcej sa fyzickým výzorom a žijúcej tisícky milíď daleko“ (TYLOR 1865: 362-363).

Tento úryvok veľmi dobre ilustruje Tylorovo presvedčenie o zásadnej jednote ľudskej mysle a jej intelektuálnych schopností. A na koniec si uvedieme ešte jeden úryvok, záverečné slová jeho knihy *Anthropology*, ktoré môžu slúžiť ako Tylorovo posolstvo ďalším generáciám antropológov:

„...skúmanie človeka a civilizácie nie je len záležitosťou vedeckého záujmu, ale aj praktického života. Pomocou neho môžeme pochopiť svoje životy a svoje miesto vo svete, iste vágne a nedokonale, ale každopádne jasnejšie ako v minulosti. Poznanie života človeka od dávnej minulosti po súčasnosť nám pomôže nielen predvídať budúcnosť, ale môže nás aj viesť k povinnosti zanechať svet lepším, ako sme ho našli“ (TYLOR 1930 [1881]: II, 160).

Záver

Tylor teda nielen založil antropológiu zhruba v tej podobe, ako ju chápeme dnes, ale na mnohé jej problémy a otázky mal také názory, ktoré ďaleko predbehli dobu, v ktorej žil a pôsobil. Po ňom a po Frazerovi, o ktorom budeme hovoriť v nasledujúcej kapitole, sa aj v antropológii, tak ako v psychológii, začala zdôrazňovať emocionálna a afektívna stránka ľudskej prirodzenosti na úkor stránky intelektuálnej. Čiastočne to možno vysvetliť prenikaním Freudovho vplyvu od začiatku 20. storočia, ale aj tým, že odvolanie sa na emócie a afekty, na túto hmlistú a nejasnú sféru, je oveľa pohodlnejším vysvetlením ako hľadanie intelektuálnych operácií a zákonitostí ľudskej mysle. Difuzionizmus na jednej strane, a dôraz na afektivitu a emocionalitu na strane druhej, spôsobili antropológiu veľa škôd a viedli do mnohých slepých uličiek.

Zostáva však veľkou Tylorovou zásluhou, že sa na tieto cesty nedal zlákať a určil antropológiu také smrcovanie, ktoré neskôr nemusela objavovať, ale mohla sa k nemu vrátiť. Tylorovo dielo ovplyvnilo celé generácie antropológov. Každý, kto sa začal zaoberať antropológiou v posledných desaťročiach 19. storočia (ked' ešte antropológia nebola inštitucionalizovaná), to urobil čiastočne pod vplyvom jeho diel (ako napríklad Frazer). Aj po mnohých desaťročiach boli čítané, študované a citované nie ako historické diela, ale ako základná antropologická literatúra.

Okrem nesmiernej erudicie, ktorá sa v nich prejavuje takmer na každom mieste, treba oceniť aj jeho brillantný a jasný štýl, poskytujúci nevšedný čitateľský zážitok – ocenili ho aj mnohí čitatelia, ktorí sa nezaoberali antropológiou. Už len kvôli tomu prináša ich čítanie čitateľovi taký pôzitok. To však nie je všetko.

Domnievam sa, že ešte aj dnes, keď uplynulo viac ako storočie od ich prvého publikovania, poskytujú Tylorove diela nielen čitateľský pôžitok, ale sú aj skutočným zdrojom inšpirácie a poučenia pre každého, kto sa nielen zaujíma o antropológiu, ale aj pre každého, kto sa ňou priamo zaoberá ako svojím predmetom. Idey, ktoré Tylor tak skvelo prezentuje, a koncepcie, ktoré s takou jasnosťou vypracoval, majú ešte aj dnes čo povedať nielen antropológom, ale aj ostatným sociálnym vedcom.

Túto moju mienku podporuje aj to, že v Spojených štátach celkom nedávno vyšli Tylorove zoobrané spisy, a to napriek tomu, že všetky jeho diela sa ustavične vydávajú a sú pomerne ľahko dostupné. Toto kritické vydanie jeho diel svedčí o tom, že záujem o jeho myšlienky s pribúdajúcimi rokmi neklesá, ale stúpa. A právom, pretože Edward Burnett Tylor bol mysliteľom, ktorý si to plne zaslúži.